

Sproglig relativitet: Postulat eller menneskeligt grundvilkår?

Viktor Smith, Copenhagen Business School

Siden Babelstårnet endte som verdens første byggeskandale har vi mennesker talt forskellige sprog, som ikke er umiddelbart kompatible med hinanden; se Figur 1 for en opsummering af den bibelske beretning.

Figur 1. Beretningen om Babelstårnet

Historien kort (1. Mosebog, kap. 11, vers 1-9): En forenet menneskehed ville bygge et tårn, der nåede helt op til himmelen. Gud sagde: *Se, de er ét folk med samme sprog. Når de begynder at handle sådan, vil intet af det, de planlægger, være umuligt for dem. Lad os stige derved og forvirre deres sprog, så de ikke forstår hinanden.* Arbejdet gik i stå, og mennesker spredte sig til fjeme

Konsekvenserne har været diskuteret lige siden. Ét synspunkt, kendt som *sproglig universalisme* (se f.eks. Pinxten 1976; Reegier et al. 2010), er i sin essens, at forskellige sprog måske nok sætter forskellige etiketter på samme virkelighed, men at den menneskelige kognition stadig bygger på samme universelle principper, hvorfor også etiketter med lidt god vilje kan bringes til at erstatte hinanden på dækkende vis. Sat på spidsen kunne man ud fra det synspunkt hævde, at Babelprojektet i dag kunne have været håndteret langt mere effektivt via global arbejdsdeling og flittig brug af Google Translate og/eller en beslutning om at holde sig til Global English på arbejdspladsen. Det modsatte synspunkt, kendt som *sproglig relativisme* (ibid), består i, at verdens sprog ikke bare afspejler, men former og fastholder den begrebsverden, deres respektive brugere lever i, således at vi i kraft af vores modersmål fødes ind i et unikt verdensbillede, der ikke kan overføres 1:1 til noget andet sprog. Situationen som sådan betegnes *sproglig relativitet*. En nærliggende følgeslutning er, at dagens tiltagende globalisering er et overfladefænomen, under hvilket der gemmer sig et dybere lag af konflikter og faldgruber, som forbliver stærkt undervurderede.

Op igennem århundrederne har diskussionerne alt andet lige handlet mere om videnskabsfilosofiske grundpositioner end om dyberegående analyser af større mængder af sproglige data eller i bedste fald om isolerede (og ofte omstridte) observationer såsom eskimofolkernes mere end 100 ord for sne. Problematikken er derved kommet til at indtage en relativt marginaliseret plads i udviklingen af nutidens centrale lingvistiske og kognitive forskningsparadigmer. Dette kan synes paradoksalt, ikke mindst i lyset af den stadigt tiltagende globalisering, som i kraft af sin blotte eksistens synes at tale for et vist mål af universalisme, men som samtidig byder på talrige eksempler på delvist sprogbarne sammenstød mellem kultur-mentale universer, der omvendt synes at tale for et vist mål af relativisme. For et historisk oversigt og kritik af nogle af de gængse tilgange, se Baldinger (1980); Gumperz & Levinson (1996); Harley (2008: 87-98); Deutscher (2010).¹

¹ Der ligger en ironisk pointe i, at disse (glimrende) fremstillinger alle er engelsksprogede, hvilket accentuerer det danske såvel som det internationale forskningsmiljøes tiltagende afhængighed af Global English som det mest effektive lingua franca. Dette til trods for, at væsentlige bidrag til netop den foreliggende diskussion er skrevet på

I de seneste årtier har der imidlertid kunnet spores en vis tilnærmelse mellem de to yderpositioner og samtidig en mere operationel tilgang til emnet.

For det første har flere forfattere talt for et paradigmeskift fra en ”stærk” relativisme (eller determinisme), hvor det antages, at modersmålet forudbestemmer, hvad vi mennesker er i stand at tænke og dermed udtrykke overhovedet, imod en ”svag” relativisme, hvor det i stedet antages, at modersmålet kan påvirke og ”farve” vores tænkning gennem tidligere trufne og sprogligt indkodede valg, men ikke blokere for den menneskelige kognition (eller sprogenes) løbende udvikling; se f.eks. Gumperz & Levinson (1996); Appiah (2003: 355ff). Betegnelsen ”svag” synes i denne forbindelse mindre heldigt valgt, da tilgangen i praksis har formået at bringe forskningen væk fra de cirkulære principdiskussioner imod mere specifikke antagelser, der lader sig afprøve empirisk (se nedenfor).

En tidlig repræsentant for tankegangen er den russisk-amerikanske lingvist Roman Jakobson, som beskriver situationen med følgende subtile udsagn: “Languages differ essentially in what they *must* convey and not in what they may convey” (1959: 236). For at opsummere pointen med en metafor (se også Smith 2007): De byggesten, som er til rådighed i de enkelte sprog, kan variere betragteligt, men alle sprog vil stadig have nok af dem til at bygge enhver bygning, der måtte være behov for. Med Jakobsons ord: “All cognitive experience and its categorization is conveyable in any existing language.” (1959: 238). Det ændrer imidlertid ikke ved, at bygningerne kan variere i finish i kraft af de anvendte byggematerialer, eller at nogle vil være enklere at bygge (og derfor oftere bliver det) i nogle sprog end i andre.

For eksempel fortæller den danske ytring i (1) ikke, om Laura blev færdig med bogen eller ej. Denne oplysning bliver imidlertid essentiel ved oversættelse til f.eks. engelsk som følge af den verbale kategori aspekt, som er central i bl.a. engelsk, men helt fraværende i dansk.

(1) Dan: Laura *læste* Krig og Fred ⇒ Eng: Laura *read?/was reading?* War and Peace

Tager vi den russiske ytring i (2), fortæller denne ikke, om sagen drejer sig om en bil, som modtageren forventes at have set eller hørt om i forvejen, eller blot en bil i al almindelighed. Denne oplysning bliver imidlertid vigtig ved oversættelse til f.eks. dansk som følge af den nominale kategori bestemthed, der er central i bl.a. dansk, men helt fraværende i russisk (som i latin).

(2) Rus: Олег купил машину [Oleg kulpil mašinu] ⇒ Dan: Oleg har købt *bil?/en bil?/bilen?*

Ingen af delene udelukker dog, at de respektive afsendere selv kender svarene på disse spørgsmål og de kan også gøre sagen klar for modtageren, hvis det ellers er kommunikativt relevant og ikke fremgår af konteksten. Det er et spørgsmål om samlet valg af udtryksmidler (Jakobson taler også om ”intralingual translation” eller ”rewording”). Tag f.eks.:

(1') Dan: Laura *læste* Krig og Fred på kun to dage ⇒ Eng: Laura *read* War and Peace in just two days

Her vil ingen være i tvivl om, at hun blev færdig med bogen.

andre sprog såsom tysk og russisk og kun i fragmenter er afspejlet i den engelsksprogede litteratur. Sat på spidsen er radikal relativisme andet og mere end det, der i USA er blevet kendt som Sapir-Whorf-hypotesen, ligesom behovet for at nuancere synspunktet er formuleret længe før den kognitive revolution gik sin sejrsgang i den engelsksprogede litteratur fra begyndelsen af 1980'erne. En videre forfølgelse af disse forskningshistoriske perspektiver falder imidlertid uden for denne fremstillings rammer.

(2') Олег купил машину, о которой я вам рассказывай.[Oleg kulpil mašinu, o kotoroj ja vam rasskazyval] ⇒ Dan: Oleg har købt *bilen* (eller: *dén bil*), jeg har fortalt jer om

Her vil ingen være i tvivl om, at modtageren forventes at have hørt om bilen i forvejen.

De mulige kognitive konsekvenser, der følger af sådanne obligatoriske valg, har senere fundet udtryk i Dan Slobins (1996) idé om "thinking for speaking". Modsat mere radikale relativister, som reelt reducerer tænkning til "indre tale", ser Slobin tænkning som mentale processer, der kan og bør analyseres på egne præmisser, men påpeger samtidig: "There is a special kind of thinking that is intimately tied to language – namely, the thinking that is carried out, on-line, in the process of speaking. [...] "Thinking for speaking" involves picking those features of objects or events that [...] are readily encodable in the [speaker's] language." (1996: 75-76). Det er altså her, sprogenes eget fingeraftryk kommer ind og konsekvenserne er ikke ligegyldige.

For det andet har den empiriske interesse bevæget sig fra de spredte eksempler til mere systematiske studier af, hvordan bestemte semantiske domæner repræsenteres sprogligt på tværs af flere/mange sprog. Ét eksempel er indkodningen af farver i alverdens sprog, herunder spørgsmålet om, i hvilken grad de afdækkede sproglige forskelle modsvarer dybereliggende forskelle i selve farveoplevelsen; for oversigter og diskussion, se Kay & Regier (2006); Wierzbicka (2006). Et andet centralt forskningsfelt er kortlægningen af generaliserbare forskelle i forskellige sprogs repræsentation af rum, tid og bevægelse. En særlig interesse har været rettet mod de leksikalsk-syntaktiske midler, som bruges til at udtrykke bevægelse fra ét sted til et andet; se f.eks. Talmy (2000: 25ff); Mora Gutiérrez (2001); Slobin (2004); Herslund & Baron (2004); Smith (2005); Durst-Andersen, Smith & Nedergaard Thomsen (2012); Ibarretxe-Antuñano & Filipović (2013). Uden at gå nærmere ned i substansen her kan eksemplerne i (3) give en simpel illustration af to arketyperiske typologiske mønstre, som synes at fordele verdens sprog imellem sig (dog med en del variationer og hybridformer) og som inden for den indoeuropæiske sprogfamilie er klart repræsenteret af hhv. de germanske og de romanske sprog (her: dansk vs. fransk), men som igen har paralleller i f.eks. kinesisk over for japansk.

(3)	Dansk	Fransk
	hunden <i>gik ind</i> (ud etc...)	le chien
	fisken <i>svømmede ind</i> (ud etc...)	le poisson
	fuglen <i>fløj ind</i> (ud etc...)	l'oiseau <i>est entré (sorti(e))</i>
	bilen <i>kørte ind</i> (ud etc...)	la voiture
	skibet <i>sejlede ind</i> (ud etc...)	le navire

Med afsæt i sådanne observationer har Typolex-gruppen på CBS, der beskæftiger sig med typologisering af leksikaliseringmønstre på tværs af sprog, videreført analysen til det nominale ordforråd, som i hvert fald for de indoeuropæiske sprogs vedkommende synes at stå i et komplementært forhold til det verbale mht. fordeling af konkret hhv. abstrakt begrebsindhold² mellem hhv. de primære leksemer og morfologisk-syntaktiske afledninger af disse. Disse

2 For verbers vedkommende er det i f.eks. dansk den relativt konkrete og visuelt forankrede komponent MÅDE, der er obligatorisk leksikaliseret i de simple ikke-frasale verber, mens den mere abstrakte komponent RETNING, forstået som forholdet mellem at være på Loc1 (f.eks. inde, oppe, tæt på) til at være på Loc 2 (f.eks. ude, nede, langt væk), om nødvendigt specificeres med andre midler i den omgivende sætning, mens forholdet er omvendt på fransk. Omvendt leksikaliserer danske ikke-sammensatte substantiver, særligt entydigt ved menneskeskabte genstande, genstandens prototypiske FUNKTION, mens de franske (og f.eks. også russiske) penderter leksikaliserer den mere konkrete og visuelt forankrede komponent KONFIGURATION, jfr. også Smith (dette nummer: 2.2.3.). Begge sondringer modsvarer den gennemgående sondring mellem "image" og "idea" i Durst-Andersens begrebsapparat (2011a: 133-143).

lovmæssigheder er sammenfattet til en skelnen mellem endocentriske og exocentriske sprog; for detaljer, se Herslund & Baron (2003); Korzen & Lundquist (2004).

De nævnte og en række andre studier nøjes således ikke med konstatere, at der kan være forskel mellem forskellige sprogs præsentation af virkeligheden, men søger også at beskrive og kategorisere systematikken bag disse forskelle på tværs af et større antal sprog.

For det tredje er der bragt nyt liv til diskussionen om, i hvilken grad og hvordan sproglige verdensbilleder kan påvirke andet og mere end netop de ord, vi sætter på (i øvrigt samme?) virkelighed. Altså: Får modersmålet os også til rent faktisk at forstå omverdenen forskelligt og agere forskelligt i forhold til den? Interessen har bl.a. udmøntet sig i en systematisk indkredsning af kulturelle nøgleord og deres kobling til bærende samfundsværdier i udvalgte sprogsamfund (Wierzbicka 1997) og, på det fagspecifikke plan, i en sammenholdelse af forskellige retstraditioner med særtræk ved de sprog, systemerne er artikuleret på (f.eks. Legrand 1997; Baron 2004). Går vi fra makro- til mikroniveau, er visse nøglespørgsmål endvidere blevet kogt ned til operationelle hypoteser, som kan testes i kontrollerede eksperimenter. Det gælder f.eks. spørgsmålet om, hvorvidt forskellige farvebetegnelser også får de respektive sprogs brugere til at identificere farver forskelligt, når de ikke bliver bedt om at sætte ord på dem, spørgsmålet om, hvorvidt folk er bedre til at huske detaljer i billeder og film, som er obligatorisk indkodede i deres modersmål, end andre (f.eks. måden ting bevæger sig på kontra bevægelsens retning i de germanske hhv. romanske sprog), og om man har lettest ved at etablere en metaforisk kobling mellem tid og afstand eller mellem tid og mængde alt efter, hvad ens modersmål rutinemæssigt gør (f.eks. engelsk over for græsk). Herved synes visse kognitive effekter af sproglig relativitet at have fundet mere "hårdt" empirisk belæg, om end både testmetoder og resultater stadig er gestand for en del debat; for en opdateret kritisk gennemgang af denne forskningsretning, se Casasanto (2016) og Gleitman & Papafragou (2013).

Sammenfattende synes studiet af sproglig relativitet og dens konsekvenser for udenomssproglige forhold således at opleve en renæssance. I det lys bidrager Per Durst-Andersens arbejder, der har tjent som ramme og inspirationskilde for dette særnummer, til at tegne retningen for den videre udvikling på to essentielle punkter. Frem for at koncentrere indsatsen om (nok så systematiske) specifikke delmønstre på tværs af sprog og sproggrupper, har han i sin forskning søgt at afdække gennemgående variable og gensidige afhængigheder, som alle sprog er nødt til at indplacere sig i og træffe valg i forhold til, hvilket har udmøntet sig i en sondring mellem virkeligheds-orienterede, afsender-orienterede og modtager-orienterede sprog. I sin seneste forskning har Durst-Andersen endvidere søgt at kombinere føromtalt mere kontrollerede eksperimentelle tilgange til studiet af den sproglige relativitets udenomssproglige konsekvenser (mikroniveauet) med bredere samfunds- og erhvervsmæssige perspektiver (makroniveauet).

Hermed er ringen foreløbig sluttet i en cyklus, der for alvor tog sin begyndelse i Durst-Andersens doktordisputats (1992). Her foreslår han et fundamentalt nyt syn på kategorien verbalt aspekt i russisk og andre sprog baseret på en modellering af samspillet mellem universelle kognitivt-perceptuelle processer og sprogligt determinerede modeller for repræsentation af disses output. Senere er analysen udvidet til at omfatte hele tempus-aspekt-modus-systemet samt kasus-kategorien på tværs af flere sprog og sprogtyper, og det rent lingvistiske perspektiv er samtidig udvidet med et bredere semiotisk (2008). I sine efterfølgende nøglearbejder (2011a, 2011b) kobler Durst-Andersen det samlede begrebsapparat an på Bühlers klassiske skelnen mellem sprogets tre kommunikative grundfunktioner og påviser, at alle sprogbrugere i et sprogsamfund tilsyneladende må træffe et altafgørende valg: Ønsker man at tale om virkeligheden (1) gennem den situation som afsender og modtager er fælles om (virkeligheds-orienterede sprog), (2) gennem afsenders oplevelse af den (afsender-orienterede sprog) eller (3) gennem modtagers oplevelse af den (modtager-orienterede sprog)? Inden for hver af de tre kommunikative supertyper kan der påvises en nøje harmoni mellem de enkelte kategorier, således at man kan hævde, at hver supertype kommunikerer på en særlig måde, og har en særlig strukturering af det kulturmentale univers. En validering af en

række heraf afledte hypoteser er i øjeblikket i gang i et større forskningsprojekt ledet af Per Durst-Andersen³ med fokus på modersmålets indflydelse på den daglige interaktion mellem medarbejdere i Carlsbergs organisation i Danmark, Storbritannien, Rusland, Kina og Japan, hvor Global English ellers er det vedtagne concernsprog.

De følgende artikler er skriftlige versioner af et udvalg af indlæg på seminaret *Global kommunikation i lokalt perspektiv: Når vi ikke taler samme sprog*, som blev afholdt på Institutet for International Business Communication, CBS Handelshøjskolen i København i juni 2014 i anledning af Per Durst-Andersens 60 års fødselsdag 17. marts samme år. Artiklerne tager afsæt i forfatterens egen forskning, som for nogles vedkommende ligger i direkte forlængelse af og for andres føjer nye vinkler og perspektiver til Durst-Andersens agenda. Det naturlige omdrejningspunkt er dansk, som både analyseres på egne præmisser og i kontrast til sprogene tysk, svensk, fransk italiensk, russisk, engelsk m.fl. Analyserne spænder fra selve rækkevidden af formuleringen ”samme sprog” (idet end ikke alle danskere nødvendigvis vil tale ”samme sprog” ved enhver lejlighed, mens f.eks. nære fagfæller fra forskellige sprogsamfund i visse henseender kan hævdes at gøre det), over sprogs strukturelle fænomener som modaludtryk, frie prædikativer, positions- og placeringsverber, direktive ytringer, konjunktionsvalg, (dis)embodiment og høflighedsmarkeringer, til udfordringen af danskeres sproglige verdensbillede i mødet med andre kulturmentale universer i forbindelse med filmoversættelse, TV-vejrudsigter, e-mail-korrespondance i den akademiske verden, anlæggelse af vandforsyningssystemer og uddannelse af studerende i interkulturel kompetence. Hertil kommer dansk ikke altid uproblematisk ”møde med sig selv”, når de samme ord bruges forskelligt af forskellige offentlige myndigheder. Det er forfattergruppens håb, at der dermed er skabt et originalt og varieret bidrag til den videre udforskning af fænomenet sproglig relativitet og ikke mindst dets implikationer for både forskning, uddannelse og samfundsliv i Danmark og i verden omkring os.

Litteratur

- Appiah, Kwame Anthony (2003). *Thinking It Through: An Introduction to Contemporary Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Baldinger, Kurt (1980). *Semantic Theory: Towards a Modern Semantics*. Oxford: Basil Blackwell.
- Baron, Irene (2004). 'Dansk og fransk retskultur: to måder at anskue verden på'. I Henning Koch & Anne Lise Kjær (red.), *Europæisk Retskultur – På Dansk*, København: Thomson, Gad Jura. 167-185.
- Casasanto, Daniel (2016). 'Linguistic Relativity'. I Nick Reimer (red.), *Routledge Handbook of Semantics*. New York: Routledge. 158-174.
- Deutscher, Guy (2010). *Through the Language Glass: Why the World Looks Different in Other Languages*. New York: Metropolitan Books.
- Durst-Andersen, Per (1992). *Mental Grammar. Russian Aspect and Related Issues*. Bloomington, IN: Slavica Publishers.
- Durst-Andersen, Per (2008). 'Linguistics as semiotics: Saussure and Bühler revisited'. *Signs*: 1-29
- Durst-Andersen, Per (2011a). *Linguistic Supertypes. A Cognitive-Semiotic Theory of Human Communication*. Berlin/New York: De Gruyter Mouton.
- Durst-Andersen, Per (2011b). *Bag om Sproget. Det Kulturmentale Univers i Sprog og Kommunikation*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Durst-Andersen, Per, Viktor Smith & Ole Nedergaard Thomsen (2013). 'Towards a cognitive-semiotic typology of motion verbs'. I Carita Paradis, Jean Hudson & Ulf Magnusson (red.), *The Construal of Spatial Meaning: Windows into Conceptual Space*. Oxford: Oxford University Press. 118-143.

3 <http://www.cbs.dk/en/research/departments-and-centres/department-of-international-business-communication/centre-global-english-business-communication>

- Gleitman, Lila & Anna Papafragou (2013). 'Relations between language and thought'. I Daniel Reisberg (red.), *Handbook of Cognitive Psychology*. New York: Oxford University Press. 504–523.
- Gumperz, John & Stephen C. Levinson (red.) (1996). *Rethinking Linguistic Relativity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harley, Trevor A. (2008). *Psychology of Language. Form Data to Theory* (3. udg.). Hove: Psychology Press.
- Ibarretxe-Antuñano, Iraide & Luna Filipović (2013). 'Lexicalisation patterns and translation'. I Ana Rojo & Iraide Ibarretxe-Antuñano (red.), *Cognitive Linguistics and Translation: Advances in Some Theoretical Models and Applications*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter. 251–281.
- Jakobson, Roman (1959). 'On linguistic aspects of translation'. I Reuben Arthur Brower (red.), *On Translation. Harvard Studies in Comparative Literature*. Cambridge, MA: Harvard University Press. 232–239.
- Kay, Paul & Terry Regier (2006). 'Language, thought and color: Recent developments'. *Trends in Cognitive Sciences*, 10: 51–54.
- Korzen, Iørn & Lita Lundquist (reds.) (2004). *Sprogtypologi og oversættelse: Endocentriske og exocentriske sprog* (2. udg.). København: Samfundslitteratur.
- Legrand, Pierre (1997). 'The impossibility of legal transplants'. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 4: 111–124.
- Mora Gutiérrez, Juan Pablo (2001). 'Directed motion in English and Spanish'. *Estudios de Lingüística Española*, 11.
- Pinxten, R. (red.) (1976). *Universalism versus Relativism in Language and Thought*. The Hague: Mouton & Co.
- Regier, Terry, Paul Kay, Aubrey L. Gilbert & Richard B. Ivry (2010). 'Language and thought: Which side are you on, anyway?' I Barbara C. Malt & Phillip Wolff (red.), *Words and the Mind: How words capture human experience*. Oxford: Oxford University Press. 165-182.
- Slobin, Dan I. (1996). 'From “thought and language” to “thinking for speaking”'. I John J. Gumperz & Stephen C. Levinson (red.), *Rethinking Linguistic Relativity*. Cambridge: Cambridge University Press. 70–96.
- Slobin, Dan I. (2004). 'The many ways to search for a frog: Linguistic typology and the expression of motion events'. I Sven Strömquist & Ludo Th Verhoeven (red.), *Relating Events in Narrative: Typological Contextual Perspectives*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 219-257.
- Smith, Viktor (2007). 'Linguistic diversity versus legal unity in Europe: Getting beyond the chicken-and-egg discussions'. *The Journal of Comparative Law*, 2(1): 120-136.
- Smith, Viktor (2005). 'Modeling the semantics of relocation. For SugarTexts and beyond'. I Bodil Nistrup Madsen & Hanne Erdman Thomsen (red.), *Terminology and Content Development*. Copenhagen: Litera. 226-236.
- Talmy, Leonard (2000). *Towards a Cognitive Semantics: Volume 2: Typology and Process in Concept Structuring*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Wierzbicka, Anna (2006). 'The semantics of colour: A new paradigm'. I Carole P. Biggam & Christian Kay (red.), *Progress in Colour Studies: Volume I. Language and Culture*. Philadelphia: John Benjamins. 1-24.
- Wierzbicka, Anna (1997). *Understanding Cultures Through Their Key Words*. Oxford: Oxford University Press.